

RECENZIJOS

НЕМИРОВСКИЙ Е. Л., ИВАН ФЕДОРОВ В БЕЛОРУССИИ.— М.: КНИГА, 1979. — 176 с.

Žinomo rusų knygos istoriko E. L. Nemirovskio paskutinis darbas „Ivanas Fiodorovas Baltarusijoje“ užbaigia ir susumuoja naujų šio autoriaus, rusų spaudos pradininko, palikimo tyrinėjimų rezultatus ir turi būti įvertintas kaip svarbus indėlis į tarybinę „Fiodorovianą“.

Ivano Fiodorovo biografijoje yra dar daug neaiškių vietų, neišspręstų problemų. Viena jų yra jo kilmės ir jo ryšių su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštystės problema. Pačioje savo tyrinėjimo pradžioje E. L. Nemirovskis, pasiremdamas naujais atradimais ir argumentais, stengėsi nušviesti šią sudėtingą problemą, kai kuriais atvejais iš pagrindų pervertindamas savo ankstesnius teiginius. Pirmiausia tai liečia Ivano Fiodorovo herbo klausimą. 1574 m. Lvovo „Apostolo“ paskutiniajame puslapyje Ivanas Fiodorovas, kaip leidėjas ir spaustuvininkas, pirmą kartą išspausdino herbinį kartušą (stiliizuotą skydą), kurio centre buvo kaspinas, išraitytas atvirkščios (veidrodinės) lotynų raidės „S“ forma, kurios viršutinėje dalyje pritvirtinta trumpa strėlė. Be to, kiekviename kartušo kampe yra po vieną raidę I, Ф, Д, М (t. y. I(ВАН) Ф(ЕДОРОВ). Д(РУКАРЬ), М(ОСКВИТИН)). Šis ženklas anksčiau tyrinėtojų dažniausiai

buvo aiškinamas kaip vingiuojančios upės ir kampainio arba strėlės atvaizdai¹. Kai kurie tyrinėtojai susiedavo šį ženklą net su senu rusišku posakiu, kad „knygos yra lyg upės, girdinčios pasaulį“, suteikdami tokiu būdu I. Fiodorovo ženklui ne heraldinę, o simbolinę prasmę². Yra žinomi trys šio ženklo variantai. I. Fiodorovo „Naujajame Įstatyme“, „Psalmyne“ ir 1580—1581 metų Ostrogo Biblijoje pavaizduotas kartušas laikomas rankos. Analogiškas ženklas buvo išrėžtas ir ant I. Fiodorovo antkapio Lvove. E. L. Nemirovskis teigia, kad tai ne spaustuvės ženklas, kaip Aldo besiraitantis aplink inkarą delfinas arba Planteno skriestuvas, o Ivano Fiodorovo bajoriškas herbas. Jau P. Kepenas ir E. Bandtkė atkreipė dėmesį, kad Ivano Fiodorovo tipografinis ženklas panašus į lenkų bajoriškus „Sreniavos“ arba „Družinos“ herbus³. Iš tarybinių istorikų detaliau išnagrinėjo heraldines I. Fiodorovo ženklo ištakas V. Lukomskis⁴. Jis priėjo prie išvados, kad šis ženklas yra identiškasis baltarusių bajoriškos giminės Ragozų herbiu, kuris savo ruožtu buvo priskirtas prie Sreniavos herbo. Taigi rusų spaudos pradininkas arba priklausė Ragozų giminei, arba buvo priimtas į šią giminę ir gavo

¹ *Vladimirovas L.* Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI—XVII amžius. — Vilnius: Mokslas, 1979, p. 399 ir kt.

² *Рвз. Коляда Г. I.* Друкарський знак Івана Федорова.— В кн.: Українська книга. Київ—Харків, 1965, с. 185—193.

³ *Кеппен П.* Список русским памятникам служащим к составлению истории художеств и отечественной полиграфии. М., 1822, с. 85; *Bandtkie J. S.* Historia drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Xięstwie Litewskiem, Kraków, 1826, t. I, s. 381.

⁴ *Лукомский В. К.* К вопросу о родопроисхождении Ивана Федорова.— В кн.: Иван Федоров — первопечатник. М.—Л. 1935, с. 167—175.

teisę į jos herbą ir bajorystę. Tačiau į šią svarbią I. Fiodorovo biografijos detalę nebuvo atsižvelgta vėlesnių tarybinių knygos istorikų, ir ji buvo jų pamiršta. Ir štai E. L. Nemirovskis, kuris pats anksčiau laikėsi „tipografinio ženkle“ koncepcijos, ne tik atgaivino šio ženkle heraldinės kilmės klausimą, bet surado jam paremti naujų svarių argumentų.

Lenkų mokslotyrininkas V. Hubickis 1968 m. buvo paskelbęs iki tol nežinomą Ivano Fiodorovo laišką Saksonijos kunigaikščiui elektoriui Augustui artilerijos pabūklų gamybos klausimu⁵. E. L. Nemirovskis, susipažinęs su tuo laišku Drezdno miesto archyve, nustatė, kad prie to laiško yra priklijuotas popierinis falcas su štapu. Stampo atspaudas išsilaikė blogai, bet vis dėlto jame galima įžiūrėti herbino skydo po karūna atvaizdą. Ant skydo išraižyta juosta apvainikuota strėle. Visiškai suprantama, kad tai herbas ir kad I. Fiodorovas nebūtų jo panaudojęs savo asmeniškoje korespondencijoje, rašydamas kunigaikščiui, jeigu neturėtų teisių į jį. Tačiau veltui mes Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „herbynuose“ ieškotumėm Fiodorovo arba Fiodorovičiaus Sreniavos herbo. Užtat juose įrašyta tos pavardės bajoriškąjį giminę, kurios herbas „Oginiec“. Ši giminė turėjo XVI a. žemių, pradžioje Polocko, vėliau Mogiliovo ir Trakų pavietuose. Vienam šios giminės nariui, Ivanui Fiodorovičiui, Mogiliovo pavieto bajorui, buvo 1560 m. patvirtintos nuosavybės teisės į Chačkovą. Toliau mes iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių sąrašo sužinome, kad... „1580 m. Ivanas (Fiodorovičius) prie Molčacnio dvaro buvo gavęs 14 valakų dirvono“⁶. Šitas Ivanas ar Ivanai Fiodorovičiai

buvo spauštuvininko amžininkai, bendravardžiai, bet priklausė kitai giminei, nes turėjo skirtingą negu spauštuvininkas herbą (Oginiec). E. L. Nemirovskis todėl jį ir sieja ne su minėta gimine, bet su Minsko pavieto Ragozų ir Anforovų „Sreniavos“ herbo gimine.

E. L. Nemirovskis vis dėlto yra daugiau linkęs pripažinti, kad šiuo metu mes neturime pagrindo kalbėti apie bajorišką spauštuvininko kilmę. Galima tik manyti, kad šis buvo prirašytas adaptacijos aktu prie vienos iš „Sreniavos“ herbo giminių. Šitoje vietoje aš norėčiau kiek papildyti autoriaus hipotezę.

Kaip žinoma, minėtu herbu paženklintos tik tos I. Fiodorovo knygos, kurios paskelbtos Lvove arba Ostroge, nei Maskvos, nei Zabludovo leidiniuose jo dar nėra. Tai galima paaiškinti tuo, kad anksčiau jis iš viso neturėjo teisės į bajoriškąjį herbą. Kada gi jis galėjo šią teisę įsigyti?

Tai gali mums iš dalies paaiškinti 1574 m. Lvove I. Fiodorovo išleisto „Apaštalo“ baigiamasis žodis, kuriame šis rašo, kad jo globėjas G. Chodkevičius, senatvėje pradėjęs sirguliuoti, įsakė nutraukti Zabludovo spauštuvės darbą. Jis pasiūlęs Fiodorovui verstis žemės ūkiu kaime, dvarelyje, kurį pažadėjęs padovanoti⁷. Ar ne tik tada šis įtakingas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės magnatas išrūpino spauštuvininkui ir bajorystės teises? Kaip žinoma, didysis spaudos pradininkas atsakė nuo savo globėjo pasiūlymo verstis žemės ūkiu, nes jis privalęs „vietoj rugių grūdų dvasinę sėklą pasaulyje sėti“. Išveždamas iš Zabludovo spausdinimo medžiagą ir kitą mantą, jis galbūt kartu su ja išsivežė ir bajoriškąjį herbą.

⁵ Hubicki W. Pierwszy drukarz Moskwy i Lwowa Konstruktorem armat: nieznaný list Iwana Fiodorowicza. — Kwartalnik historii nauki i techniki, 1968, No. 1, s. 3—13; Iwana Fiodorowicza. — Kwartalnik historii nauki i techniki, 1968, No. 1, s. 3—13.

⁶ Boniecki A. Poczet rodow w Wielkiem księstwie litewskiem w XV—XVI wieku. — Warszawa, 1883, s. 265.

⁷ Vladimirovas L. Knygos istorija... p. 398.

Taigi išskyla dar vienas klausimo dėl I. Fiodorovo kilmės aspektas. Pats spaustuvininkas pasirašo įvairiai: Ivanas Fiodorovičius Moskvitinas arba Ivanas Fiodorovas, sūnus Moskvitino, arba Ivanas Fiodorovičius, spaustuvininkas iš Maskvos. Bet, kaip teisingai pastebėjo E. L. Nemirovskis, pastaruoju atveju I. Fiodorovas tik nurodo, iš kur jis yra atvykęs į Lietuvą, — pati jo pavardė Moskvitinas dar visiškai nereiškia, kad jis pats savo kilmė būtų maskvietis. Pavardė Moskvitinas buvo paplitusi ne vien Maskvos Rusijoje, bet ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Moskvitinai čia minimi jau Kazimiero Jogailaičio laikais. 1565 m. Vilniaus seime buvo kalbama apie tai, kad „Volodimeras Moskvitinas... tris Ivano Seniutos kaimus yra paėmęs ir nuterijęs“. 1590 m. balandžio 6 d. Vilniaus ponas Jonas Kiška yra įpareigojamas išskirti kasmet Ivanui Moskvitinui po 12 lietuviškų kapų grašių. „Sakalininkas Moskvitinas“ tarnavo prie Stepono Batoro rūmų 1576—1586 m. Kai 1576 m. pats Ivanas Fiodorovas gyveno Voluinėje Dermano vienuolyne, netoli nuo jo, tame pačiame Lucko pavieta, kažkoks kitas Ivanas Moskvitinas, Nikolajaus Sapeigos Nesvičio dvaro tarnautojas, 1576 m. birželio 2 d. buvo apkaltintas už arendatoriaus Judkos Morduchaevičiaus apiplėšimą⁸. Visa tai rodo, kaip buvo paplitusi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ši pavardė. Tačiau ji nebuvo bajoriška nei Lietuvoje, nei Maskvos Rusijoje. Kokia gi buvo spaustuvininko pavardė? E. L. Nemirovskis teigia, kad Fiodorovas arba Fiodorovičius nebuvo jo giminės pavardė, perėjanti

iš tėvų sūnams ir anūkams, o tėvavardis, štai kodėl Ivano Fiodorovo sūnus buvo vadinamas Ivanu Ivanovičiumi Fiodorovu. Bet autorius prisipažįsta, kad „tam prieštarauja tas faktas, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo stipri ir šlovinga šlektų Fiodorovičių giminė⁹. Čia aš jokio prieštaravimo nematau, nes kaip tik XVI—XVII amž. Lietuvoje iš pravarđių ar tėvavardžių buvo daromos pavardės, ir tai pirmiausiai palietė privilegijuotus gyventojus.

Toliau aiškindamas spaudos pradininko I. Fiodorovo kilmės klausimą, autorius grįžta prie savo dar 1969 m. iškelto hipotezės dėl I. Fiodorovo studijų Krokuvos universitete¹⁰.

Sios hipotezės pagrindą sudaro 1532m. įrašas Krokuvos universiteto „Liber Promotionum“, pagal kurį tais metais buvo pripažintas bakalauro laipsnis studentui „Johanes Theodori Moscus“, t. y. Jonui, Teodoro sūnui, maskviečiui. Turint galvoje, kad jaunuoliai paprastai įstudavo į universitetą 15—18 metų amžiaus ir, norėdami įsigyti bakalauro laipsnį, studijuodavo mažiausiai dvejus trejus metus, tai chronologiškai žiūrint ši data (1532 m.) gali būti siejama su spaustuvininku Ivanu Fiodorovu. Iki šiol neišaiškinta jo gimimo data (tada būtų apie 1510 m., o mirties data yra žinoma, tai 1583 m. gruodžio 5 d., taigi jis mirė, turėdamas septyniasdešimt kelerius metus.

Be to, Krokuvos universiteto metrikose neseniai buvo rastas įrašas, kuris mini kažkokį Joną, Teodoro sūnų iš Petkovičių (Joannes Theodori de Phyetkowycze). Tas įrašas padarytas jau mūsų

⁸ Žiūr. *Немировский Е. Л.* Иван Федоров в Белоруссии, с. 7.

⁹ *Немировский Е. Л.* Иван Федоров в Белоруссии, с. 8.

¹⁰ *Немировский Е. Л.* Первопечатник Иван Федоров в Краковском университете.— *Сов. Славяноведение*, 1969, № 1, с. 49—56.

minėto Jono, Teodoro s., maskviečio studijų Krokuvos universitete metais. Kadangi XVI amž. pirmųjų keturių dešimtmečių metrikos įrašuose tik vienintelį kartą minimas asmuo šiuo vardu bei tėvavardžiu, tai E. L. Nemirovskis visiškai pagrįstai sieja jį su Ivanu Fiodorovu. Jeigu mes priimsime šią hipotezę, tai tada reikia priimti ir kitą (ką padarė autorius), būtent, kad Ivanas Fiodorovas yra kilęs iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir gimęs Petkovičiuose. Tiktai neaišku, kodėl šią vietovę autorius pavadino Pitkovičė, o ne Pietkoviči arba Pietkoviči. Juk metrikoje ji pavadinta Phyetkowitze. Lenkijos Karalystės ir kitų slavų kraštų žodyne nurodytos trys vietovės, pavadintos „Pietkiewiczze“, Vileikos, Minsko ir Naugarduko pavietuose, be to, paminėtos ir trys panašiai skambančios „Pietkowszczyznos“ vietovės Vileikos, Trakų ir Ašmenos pavietuose.

Daug dėmesio autorius skiria reformacijai ir jos spaudos centrams, P. Skorinos švietėjiškos ir leidybinės veiklos tę-

sėjams Simanui Budnui ir Vasilijui Tėpinskiui, baltarusių magnatų švietimo kultūriniam rateliui, kuriame ir buvo iškeltas klausimas dėl pravoslaviškos spaudos centro organizavimo. Aprašydamas Ivano Fiodorovo persikėlimo į Baltarusiją aplinkybes, jis bando patikslinti šio įvykio chronologiją ir spaustuvininko susitikimo su Zygmantu Augustu vietą. Tai, jo nuomone, įvyko Vilniuje, o ne Gardine, kaip bandė tvirtinti daugelis tyrinėtojų, 1566 m. pirmais mėnesiais¹⁴. Naujai nušviesta knygoje I. Fiodorovo globėjo G. Chodkevičiaus figūra. Visas skyrius paskirtas kruopščiai Zabłudovo spaustuvės leidinių analizei, patikslinamos šios spaustuvės veiklos nutraukimo priežastys.

E. L. Nemirovskio knyga „Ivanas Fiodorovas Baltarusijoje“ turi būti įvertinta kaip svarbus indėlis į Maskvos ir Ukrainos spaudos pradininko Ivano Fiodorovo palikimo nagrinėjimą. Savo drąsiomis hipotezėm jį, be abejo, sukels karštų diskusijų tarp knygotyrininkų ir stimuliuos tolimesnius tyrinėjimus.

LEVAS VLADIMIROVAS

Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija,
Vilniaus Darbo raudonosios vėliavos ir Tautų draugystės ordinu V. Kapsuko universitetas
Pažangios knygos leidybos ir platinimo klausimui XIX—XX a.
Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos
Leidybinė redakcinė taryba
Vilnius — 1981

Министерство высшего и среднего специального образования Литовской ССР
Вильнюсский орден Трудового Красного Знамени и Дружбы Народов
Госуниверситет им. В. Каспука
Коллектив авторов
Вопросы передового книгоиздательского дела и распространения
прогрессивной книги в XIX—XX веках.
На литовском и русском языках

Redaktorė Regina Koženiauskienė
Techn. redaktorius P. Lapėnas
Duota rinkti 81.12.01
Pasiūbta spausdinti 1983.III.15
LV 15075
Kaina 90 kap.
Tiražas 1000 egz.

Popierius spaudos Nr. 3
Formatas 70×90/16
Sp. l. 7,6
Apsk. leid. l. 9,6
Spausdino M. Sumausko spaustuvė,
Vilnius, Strazdelio 1.
Užsakymo Nr. 184.